

УДК 347.672.21

СКЛАДНОЩІ ВИЗНАЧЕННЯ ДІЙНОСТІ ЗАПОВІТІВ САМОГУБЦІВ

Калашник Т.О., Гончарова А.В.
Сумський державний університет

Досліджено теоретичні питання дійсності заповіту осіб-самогубців. Визначено поняття самогубства та заповіт. Надано висновки про необхідність внесення змін до законодавства з метою виключення помилок у суді щодо визначення недійсності заповіту особи-самогубця.

Ключові слова: цивільне законодавство, заповіт, самогубство, підстави дійсності заповіту, визнання заповіту недійсним.

Постановка проблеми. Спадкове прав в сучасному цивільному законодавстві визначається як сукупність правових норм, регулюючих перехід прав і обов'язків померлого до інших осіб. Цивільним Кодексом закріплено ряд встановлених законодавцем положень щодо надання даного права суб'єктам цивільних відносин та порядку його реалізації даними особами, проте існують правові аспекти в даній сфері, що викликають певні правові труднощі. Однією з істотних проблем спадкового права є визначення дійсності заповіту, складеного особою-самогубцем. Актуальність даної теми полягає у сумній статистиці, що характеризує збільшення вчинення самогубств серед громадян нашої країни, а також у появі складнощів, пов'язаних із визначеністю дійсності їх заповітів та реалізацією права на спадок у спадкоємців осіб, що вирішили самотійно піти з життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній тематиці були присвячені монографії, статті та інші наукові праці українських та зарубіжних вчених, науковців, політологів, громадських діячів, таких як: Л. М. Балабанової, Л. К. Буркацького, Л. Ю. Грудциної, Т. В. Курила, Е. Писаревої, О. Печеного, К. П. Победоносцева, З. Ромовської, В. В. Рютіна, С. С. Семенова, А. П. Сергєєва, М. М. Студента, Ю. К. Толстого, В. А. Томсінова, Г. Ф. Шершеневича.

Виділення частин загальної проблеми, які раніше не розглядалися. Основною проблематикою з боку цивільного права є складнощі визнання дійсності заповітів осіб-самогубців через відсутність нормативного закріплення підстав

для визнання судом даного правочину нікчемним.

Ціль статті. Метою дослідження є визначення дійсності заповітів осіб-самогубців як підстави виникнення права на спадок, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи проблематику даного питання, по-перше, слід окремо визначити поняття самогубства та заповіту з правової точки зору.

Зазвичай суїцид визначають як усвідомлений вчинок людини вільно і навмисно заподіяти собі смерть, як саморуйнівну форму людської поведінки. Науковцями доведено, що самогубство було за всіх часів. Однак ставлення до нього протягом епох було різне і часто залежало від переважаючих релігійних поглядів та морально-етичних норм і традицій. У давнину самогубства мали, як правило, ритуальний характер. Вони заохочувалися суспільством, а ухилення від них вважалось великою ганьбою. Прикладами ритуальних самогубств є добровільне принесення себе у жертву богам, а також характері, сепуку та саті (обряд самоспалення індійських удів). З появою християнства ставлення до самовбивства стає різко негативним, церква оголошує його гріховною справою [1, с. 75].

Самогубство в юридичній психології розглядається як 1) акт, що здійснюється людиною у стані душевного розладу або під впливом психічної хвороби, та 2) усвідомлюваний акт під впливом гострих психотравмуючих ситуацій, за яких власне життя як вища цінність позбавляється сенсу [2, с. 47]. Кримінальне

законодавство визначає самогубство як умисне позбавлення себе життя, воно не визнається злочином, проте вважається відхиленням від норм поведінки в сучасному суспільстві і є негативним явищем.

Поняття заповіту охоплює думки багатьох науковців українських та зарубіжних цивілістів. О.С. Іофее визначає заповіт як односторонній розпорядчий, особисто формальний правочин, вчинений на випадок смерті з метою встановлення спадкового правонаступництва [3, с. 128].

Л. К. Буркацький визначає заповіт, як вольовий односторонній акт фізичної особи (у тому числі подружжя) щодо розпоряджання своїми майновими правами власника на випадок смерті, вчиненим на користь однієї або кількості осіб у формі і порядку, встановленому законом [4, с. 85].

Більш наближеним до складу особистого розпорядження виявився Ю. К. Толстой, який визначив заповіт як акт фізичної особи (громадянина, іноземця, особи без громадянства) з розпорядження належними йому матеріальними чи нематеріальними благами на випадок смерті [5, с. 79].

Л. Ю. Грудцина вважає, що за змістом заповіт можна визначити як виражене у передбаченій законом формі волевиявлення спадкодавця, яке спрямоване на визначення юридичної долі його майна після смерті цієї особи [6, с. 117].

У юридичній літературі термін «заповіт» застосовують у двох значеннях: заповітом називають як документ, у якому виражена воля заповідача, так і сам акт висловлення волі заповідача [7, с.105].

Окремо варто зазначити підхід римського права до визначення поняття заповіту як початкової підстави виникнення спадкового права. Заповіт (*testamentum*) – розпорядження власника своїм майном на випадок смерті. У римській класичній сім'ї єдиним та підвладним власником сімейного майна був домовласник, і лише він міг ним розпоряджатися на випадок смерті. Звідси заповіт – це одностороннє волевиявлення, в силу якого можуть виникнути права та обов'язки для інших осіб – спадкоємців [8, с.14].

Отже, заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи, зроблене у вста-

новленій законом формі, про передання після своєї смерті належних їй майнових і немайнових прав та обов'язків іншим особам. Фізична особа має право заповідати права й обов'язки, які належать їй на момент складання заповіту, а також ті права й обов'язки, що можуть належати їй у майбутньому. Дійсність заповіту щодо складу майна визначається на день відкриття спадщини [9, с.105].

На основі викладеного та на підставі норм Цивільного Кодексу України можна визначити основні підстави, за якими заповіт визнається діючим правочином:

1. Заповідачем (спадкодавцем) може бути тільки фізична особа – людина.

2. Заповідачем може бути фізична особа незалежно від громадянства. Це можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства.

3. Особа-завповідач повинна мати повну цивільну дієздатність.

4. Заповіт – правочин, безпосередньо пов'язаний з особою заповідача. У заповіті повинна виражатися особиста воля заповідача, тому він повинен бути укладеним заповідачем особисто.

5. Заповіт є одноосібним актом, тому не допускається включення до одного документа вказівок кількох осіб у разі смерті, крім випадку спільного заповіту подружжя.

6. Законодавством України визначені особливі вимоги до форми заповіту: письмова форма заповіт, правильність якої має бути підтверджена адміністративним актом засвідчення його відповідними особами, зазначеними в законі. Згідно зі ст. 1247 ЦК України заповіт має бути складений письмово з вказівкою на місце і час його вчинення, власноруч підписаний заповідачем і засвідчений належним чином [10, с. 327].

Взагалі юридична наука приділяє недостатньо уваги питанню самогубства як дії, що викликає певні правові наслідки. На сучасному етапі самогубство як правове явище розглядаються лише в аспекті кримінального права, проте цивілістична наука недостатньо цікавиться даною проблемою для її подальшого правового вирішення.

Існує дискусійна точка зору стосовно визначеності дійсності заповітів самогубців. Так, К. П. Победоносцев вка-

зував, що через відсутність розуміння значення своїх дій заповіти самовбивць є недійсними [11, с. 623]. У іншій літературі згадується, що за певних обставин такі заповіти можна вважати дійсними [12, с. 481].

Сучасна судова цивілістична та нотаріальна практика не має ситуацій визнання недійсними даних заповітів у позовному провадженні, проте вона також не містить і норм, які б конкретно визнавали дійсним даний правочин. Тому існують особливі підходи до визнання даних правочинів недійсними з посиланням лише на порушення норм дійсності заповітів.

Основним критерієм, який визначає недійсність заповіту як правочину є недієздатність особи під час складання заповіту. Тобто особа є такою, що через душевну хворобу або страждання перебуває у безпорадному стані, який можна визначити як такий, що унеможливує усвідомлення нею наслідків своїх правових дій. Дану правову ситуацію можна вважати юридично парадоксальною. Так, особа-самогубець, яка склала заповіт, може визначатися недієздатною за заявою зацікавлених особи та за підтвердження даного факту висновком судово-медичної експертизи. Факт недієздатності особи-заповідача автоматично визначає заповіт нікчемним. Проте задля більшої впевненості зацікавлені особи звертаються з тією ж вимогою також і до суду. А тому даний порядок визнання заповітів недійсними є незручним як з процесуального, так і цивільно-правового та матеріального підходу.

Важливим аспектом, який має місце при визнанні дійсності зазначених заповітів є його нотаріальне посвідчення. Адже відповідно до законодавства, особа, що складала заповіт «не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними», а тому нотаріус як посадова особа, на яку покладено обов'язок додержання вимог законодавства повинна передбачати дієздатність на складання правочинів окремою особою.

Відповідно до юридичної психології та кримінології, особа, що вчиняє самовбивство, вже має певні психічні розлади [2, с. 47]. Проте на практиці існують різні випадки щодо часу укладання за-

повіту та скоєння самого самогубства, а тому і душевний та психічний стан особи може не співпадати щодо різних проміжків у часі.

Висновки та пропозиції. Отже, на підставі зазначеного можна зробити декілька варіативних ситуацій та визначити правові наслідки щодо дійсності заповіту, складеного особою-самогубцем:

1. Заповіт складає особа, яка розуміє значення своїх дій та може керувати ними, а самогубство вчинено нею усвідомлено, у стані тимчасового душевного або психічного розладу, або є наслідком фізичного чи психічного тиску. Даний заповіт викликає всі встановлені законодавством правові наслідки та визнається дійсним, адже всі умови його складання додержані, а умова смерті людини в даному випадку не має істотного значення.

2. Заповіт складає особа, дієздатність якої є обмеженою, а самогубство вчинено нею усвідомлено або у стані тимчасового або психічного розладу, або є наслідком фізичного чи психічного тиску. В даному випадку заповіт за позовом піклувальника над даною особою, може визнаватися недійсним, відповідно до цивільного законодавства. Факт поновлення дієздатності заповідача після складання заповіту та співпадання часу складання заповіту та вчинення самогубства не має важливого значення для даної ситуації.

3. Заповіт складає особа, що не має дієздатності, а самогубство вчинено нею свідомо або у стані тимчасового душевного або психічного розладу. Дана ситуація дає всі підстави для визнання правочину недійсним, незалежно від інших умов.

4. Заповіт складає особою у стані психічного розладу (тимчасового або тривалого) або під фізичним чи психічним тиском, а самогубство скоєно нею усвідомлено або у стані тимчасового душевного чи психічного розладу, або самогубство є наслідком фізичного чи психічного тиску. Дана ситуація передбачає настання правових наслідків щодо дійсності заповіту незалежно від часу складання заповіту та скоєння самогубства, проте істотне значення має недієздатність особи в момент складання заповіту, яка може бути підставою для визнання заповіту недійсним та психічний або фізич-

ний тиск, який автоматично унеможливає дійсність правочину.

Отже, можна сказати, що задля визнання заповіту, який складено особою-самогубцем, недійсним необхідне надання позовної заяви зацікавленою особою та рішення суду на підставі умов дійсності правочину.

Дана процедура є досить складною, а тому задля покращення зручності порядку визнання даних правочинів недійсними на підставі вищезгаданого слід внести такі зміни до сфери регулювання даних відносин:

По-перше, зазначити в цивільному законодавстві підстави недійсності заповітів-самовбивць, яка може визначатися в судовому порядку, враховуючи обставини під час складання заповіту. По-друге,

слід підвищити кваліфікаційні вимоги до нотаріусів щодо навиків юридичної психології у даних осіб та вміння краще орієнтуватися у психічному стані здоров'я особи-заповідача на момент вчинення правочину задля забезпечення уникнення заповітів, що в подальшому можуть визнаватися недійсними.

Запропоновані покращення проблемних аспектів спадкового права сприятимуть належному регулюванню відносин в області визнання дійсності заповітів, складених особою-самогубцем, а також спрощенню системи визнання даних правочинів недійсними на підставі конкретного нормативного закріплення та визначеності законодавцем задля побудови належного правового середовища у сфері реалізації спадкового права.

Список літератури:

1. Семенов С.С., Рютін В.В. Суїцидальна поведінка військовослужбовця: її природа, форма та характерні ознаки / С. С. Семенов, В. В. Рютін // Честь і закон. – 2012. – № 4(43). – С. 74–79.
2. Балабанова Л. М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений) / Л. М. Балабанова. – Днепропетровск: Сталкер, 1998. – 209 с.
3. Печений О. Втрата чинності заповітом. Тлумачення заповіту / О. Печений // Вісник. – 2010. – № 4(63). – С. 128–137.
4. Буркацький Л. К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. К. Буркацький. – К., 2008. – С. 85.
5. Гражданское право: учеб.: в 3-х т. Т. 3. – 4-е изд., перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: Проспект, 2007. – 784 с.
6. Грудцына Л. Ю. Наследственное право: Учебный курс – 2-е изд., испр. и доп. / Л. Ю. Грудцына. – М.: Эксмо, 2006. – 272 с.
7. Ромовська З. Реформа спадкового права / З. Ромовська // Українське слово. – 1997. – № 1. – С. 105.
8. Курило Т. В., Студент М. М. Інститут спадкування за заповітом: становлення та правова еволюція / Т. В. Курило, М. М. Студент // Науковий вісник. – 2010. – № 2. – С. 12–20.
9. Писарева Е. Заповіт як підстава виникнення спадкових відносин: деякі аспекти правового регулювання / Е. Писарева // Вісник Академії управління МВС.– 2009. – № 3. – С. 104–113.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (станом на 3 лютого 2013 року). – С.: ТОВ «ВВП Нотіс». – 2012. – 344 с.
11. Победоносцев К. П. Курс гражданского права: В 3-х т. / Под ред. В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – Т. 2. – 656 с.
12. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич.– М.: СПАРК, 1995. – 574 с.

Гончарова А.В., Калашник Т.А.

Сумской государственной университет

СЛОЖНОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ЗАВЕЩАНИЯ САМОУБИЙЦ

Резюме

Исследованы теоретические вопросы действительности завещания самоубийц. Определено понятие самоубийства и завещание. Предоставлены выводы о необходимости внесения изменений в законодательство с целью исключения ошибок в суде по определению недействительности завещания самоубийцы.

Ключевые слова: гражданское законодательство, завещание, самоубийство, основания действительности завещания, признание завещания недействительным.

Goncharova A.V., Kalashnyk T.A.
Sumy State University

DIFFICULTY OF DEFINING OF THE REALITY OF SUICIDES' WILLS

Summary

Studied theoretical questions reality probate suicide. Defined the notion of suicide and testament. The conclusions on the necessity of making amendments to the legislation in order to exclude the mistakes during the trials on declaring the will of a suicide invalid were provided.

Key words: civil law, will, suicide, grounds of reality of the will, recognition of suicide's testament invalid.